

De kern van het Bijbelse gedachtegoed

Lezing tijdens minisymposium van het Bavinckcollege
in: *Verlangen naar God: Welke toekomst heeft geloven?* Groningen 2006

De kerk en haar geloofsleer verkeren al meer dan veertig jaar in een crisis. Meer dan ooit tevoren werd de impact van de Verlichting en de opkomst van de moderne wetenschappen, met name in de Westerse wereld, ten volle merkbaar. Ons referentiekader is ingrijpend veranderd en er is een nieuw wereldbeeld ontstaan. Deze crisis had voorkomen kunnen worden, als de kerk bijtijds de nodige maatregelen had genomen door haar theologie en de daarop gebaseerde geloofsleer aan te passen aan de uitdagingen en eisen van de moderne tijd. Maar daarin heeft ze het schromelijk af laten weten.

Iedereen zag dat het vuur in de kachel aan het doven was – om een metafoor van Bert Keizer in *Trouw* te gebruiken – maar men deed er nauwelijks iets aan. Daardoor kwamen mensen in de kou te staan. Geen wonder dat ze de kilte ontvluchtten om hun heil elders te zoeken, of om ten slotte in de woestijn van het atheïsme terecht te komen. De stemmen van enkele verontruste roependen in de woestijn om vernieuwing werden óf niet gehoord óf door het kerkelijke establishment doodgezwegen. Wel werden er overal in het land leerhuizen en gesprekskringen opgericht – onder andere de Dr. J.H. Bavinck Bijbelschool - en cursussen georganiseerd voor de theologische vorming van gemeenteleden. Op het grondvlak hebben zulke instaties veel mensen kunnen helpen om tot een heroriëntatie van hun geloof te komen. Maar, doordat de kerkleer, zoals die tot uitdrukking komt in dogma's, belijdenisschriften en verkondiging, vrijwel onveranderd is gebleven, voelen deze mensen zich veelal niet meer thuis in de kerk, waar alsmaar het oude deuntje wordt herhaald. Ze gingen langzamerhand deel uitmaken van een groeiende schare van soloreligieuzen of ietsisten.

Naar mijn oordeel is de huidige geloofscrisis te wijten aan de fixatie, enerzijds, op een aantal verstarde dogmatische geloofsvoorstellingen, en anderzijds, op een eenzijdige selectie uit het Bijbelse gedachtegoed. In beide gevallen is de kern zoekgeraakt en is er sprake van een ernstige deficiëntie. Wij zijn zo langzamerhand het zicht op het wezenlijke kwijtgeraakt, maar misschien is de kerk al heel vroeg in haar geschiedenis ontspoord en vervreemd geraakt van haar Bijbelse wortels. Vandaar mijn pleidooi voor de herontdekking van de kern van het Bijbelse gedachtegoed als grondslag voor de theologie van de toekomst.

Laat mij de teloorgang van het wezenlijke van de Bijbelse geloofsgetuigenissen illustreren aan de hand van het centrale credo, de Apostolische Geloofsbelijdenis. Deze gerenommeerde, nog altijd in gebruik zijnde belijdenis werd (en wordt) steeds voorgehouden als een verwoording van de kern van het christelijke geloof, maar wie dit credo vergelijkt met de Bijbelse getuigenissen over God en Jezus, moet wel onder de indruk komen van de grote discrepantie tussen Schrift en Belijdenis. Over God wordt alleen beleden dat hij “de Almachtige Schepper van hemel en aarde” is, wat nog altijd nagalmt in het afgeknotte votum “Onze hulp is in de naam van de HEER die hemel en aarde gemaakt heeft.” Van Jezus wordt niets meer gezegd dan dat hij is geboren, gestorven, opgestaan en ten hemel gevaren om vandaar terug te keren om alle mensen te oordelen. Daarmee wordt een volstrekt deficiënt – en dus vertekend - beeld gegeven van waar het eigenlijk om gaat in zowel het Eerste als het Tweede Testament (de Schrift en de Naschrift).

De kern van het Oudtestamentische gedachtegoed

Bij ons zoeken naar het wezenlijke van het geloofsgetuigenis van het Eerste Testament dienen we af te zien van onze eenzijdige fixatie op de verhalende boeken en te beseffen dat de profetische boeken, de Wijsheid en de Psalmen er ook nog zijn. Deze boeken zouden zelfs kunnen blijken een meer adequate reflectie te zijn van waar het ten diepste in de Schrift om gaat. Daarnaast moeten we ons bevrijden van het diepgewortelde idee dat de Bijbel een geschiedenisboek is. De verhalende boeken van de Bijbel zijn namelijk nooit bedoeld geweest een verslag te zijn van gebeurtenissen in het verleden.

De voornaamste component ervan, het Deuteronomistische Geschiedwerk (Genesis – 2 Koningen), is een groots leerverhaal geschreven voor een berooid en ontworteld volk in ballingschap als uitdaging tot nadenken en het maken van keuzes. Het geeft een theologische visie op het verleden om lering te trekken uit Israël's wederwaardigheden en de omgang met God in de geschiedenis. De bedoeling daarvan is om het volk te helpen niet in de fouten van vorige generaties te vervallen, wanneer zij terugkeren naar het land van hun voorouders, om daar als een heilig volk van God te gaan leven.

Daarnaast komt dit leerverhaal ook met een geheel nieuwe visie op het ontstaan van de wereld (Genesis 1), als Israël's antwoord op het Babylonische Scheppingsepos. Het leerverhaal komt ook met een unieke visie op de mens: zijn plaats en taak op aarde en zijn relatie tot de wereld. Tegelijkertijd biedt het een heldere verklaring voor het ontstaan van het kwaad in de wereld (Genesis 2- 3): er is geen inherent kwaad in de schepping; het ontstaan ervan komt voor honderd procent voor rekening van de mensen. Dit geldt ook voor het instandhouden van het kwaad, dat niet een gevolg is van de vloek van de erfzonde maar van de keuzes van mensen.

In theologisch opzicht heeft het Eerste Testament in de toenmalige wereld een revolutionair beeld van God geïntroduceerd, door radicaal te breken met het polytheïsme. Er is maar één God en diens naam betekent *Hij is er*. Bij de nadere invulling die de Bijbelse auteurs aan dit Godsbeeld hebben gegeven, moeten we ons ervan bewust blijven dat dit vanuit menselijk geloof en religieuze ervaringen is geschied. Er is dus in principe een verschil tussen de *identiteit* van God (zoals hij werkelijk is) en zijn *imago* (de voorstelling die mensen van hem hebben of maken). In het gelovig spreken over God klinken steeds trefwoorden als alomtegenwoordigheid, betrokkenheid, bevrijding, gerechtigheid, barmhartigheid, liefde, solidariteit met de zwakken en onderdrukten; dit zijn de 'eigenschappen' die God uniek en onvergelijkelijk maken (zie Ex. 34:6-7).

Zowel in de verhalen als in de Profetische boeken, de Wijsheid en de Psalmen laat het Eerste Testament zien wat God ten diepste van mensen vraagt. De ethiek, die te maken heeft met zedelijke begrippen zoals goed en kwaad en met gedragingen van mensen in de maatschappij, is verreweg de voornaamste component van de theologie die we hier aantreffen. Van fundamenteel belang is daarbij dat we beseffen dat de geboden niet alle over één kam worden geschoren: het ene gebod is het andere niet (vergelijk Deut. 4:13-14)! Er wordt onderscheid gemaakt tussen universeel geldende *maatschappelijk-ethische* geboden: o.a. de Decaloog en de ethiek van de Profeten, de Wijsheid en de Psalmen, en particularistische *cultisch-religieuze* geboden: de voorschriften ten behoeve van de instandhouding van de eigen identiteit van Israël in de volkerenwereld. Dit onderscheid is voor de christelijke ethiek van cruciaal belang, want volgens de richtlijn van Paulus gelden weliswaar alle geboden voor Joden, maar hoeven Christenen zich niet aan de cultisch-religieuze

voorschriften te houden. Hier komt nog bij dat Jezus in de confrontatie met de hoofdstroming van het jodendom van zijn tijd zich op niet mis te verstane wijze heeft verzet tegen de eenzijdige nadruk op cultisch-religieuze voorschriften, die ten koste gingen van de maatschappelijk-ethische geboden. Het kenmerkende van de Bijbelse profeten is hun zoeken naar het wezenlijke van wat God van mensen vraagt: het juiste ethisch handelen. Het ging hun om gerechtigheid, liefde, solidariteit, barmhartigheid, waarheid, de fundamentele waarden waarbij iedere maatschappij staat of valt. Vergelijk bijvoorbeeld Amos 5:21-24; Hosea 6:6; Jes. 1:16b-17; Jer. 22:3; Micha 6:8; Zach. 7:9!

En ten slotte, maar niet in de laatste plaats, bieden ze ons vanuit hun geloof een hoopvolle toekomstverwachting, gebaseerd op de trouw van God die het werk van zijn handen niet laat varen: het grootse ideaal van een situatie in de wereld, waarin recht en gerechtigheid gelden, de voorwaarden voor vrede. Dit wordt geconcretiseerd in de metafoor van 'een nieuwe hemel en een nieuwe aarde', dat wil zeggen, een nieuwe wereldorde. Zij koesterden de verwachting dat een Gevolmachtigde van God dit ideaal eens zou verwezenlijken. En dit brengt ons bij:

De kern van het nieuwtestamentische gedachtegoed

Laten we daartoe nu de Apostolische Geloofsbelijdenis naast het beeld van Jezus leggen dat bijvoorbeeld in het Evangelie van Lucas van hem wordt geschetst. Het blijkt dan dat er in het credo een groot hiaat zit, doordat er een enorme sprong wordt gemaakt van de *geboorte* van Jezus (Lucas 1-2) naar zijn *lijden en sterven* (Lucas 22 e.v.). Daarmee wordt voorbijgegaan aan alles wat in Lucas 3-21 over Jezus wordt gezegd: zijn doop en de daarmee gepaard gaande adoptie tot zoon van God en zijn toerusting met de Heilige Geest. De Evangeliën tekenen hem als degene die laat zien hoe het kwaad wordt overwonnen (Lucas 4:1-13 als tegenhanger van Genesis 2-3) en als iemand die geïnspireerd en geleid door de Geest van God genezend en helend door het land trekt en door zijn leer en manier van leven mensen de weg wijst ter realisering van het Godsrijk. Daartoe riep hij mensen op tot navolging, met de verwachting dat zijn volgelingen, evenals hij toegerust met Gods Geest, gestalte zullen geven aan een nieuwe wereldorde, ter vervulling van het oudtestamentische ideaal van de op recht en gerechtigheid gebaseerde heerschappij van God.

Het is juist in dit opzicht dat de apostel Paulus een belangrijke bijdrage heeft geleverd. Naast zijn grote verdienste, dat hij het evangelie toegankelijk heeft gemaakt voor niet-Joden, was hij de grote voorvechter niet alleen van de vrijheid van de christenmens maar vooral ook van diens persoonlijke verantwoordelijkheid voor zijn gedrag. Zijn brieven worden gekenmerkt door de vele aanbevelingen over hoe christenen zich in de maatschappij dienen op te stellen en te gedragen. Toegegeven dat er diverse tijd- en cultuurgebonden aanbevelingen bij zitten die niet zonder meer naar onze tijd overdraagbaar zijn, hebben zijn aanwijzingen nog niets aan betekenis en actualiteit ingeboet.

Enkele aanbevelingen

Theologen zullen het als hun meest urgente taak moeten zien om een nieuwe theologie te ontwikkelen, die niet berust op de oude dogma's, maar gebaseerd is op de kern van het Bijbelse gedachtegoed. En daarin zal de ethiek een centrale component moeten zijn. Waar mensen in deze tijd om vragen, is helderheid over wat het christen-zijn precies voorstelt: dat het niet alleen een manier van geloven is maar vooral een manier van leven. Waar men behoefte aan heeft, is een nieuw élan, inspiratie, spiritualiteit, wegwijzing en handvaten ter oriëntatie in onze

gecompliceerde wereld. Wat de kerk daarom nodig heeft, is een grondige reformatie die nog diepgravender moet zijn dan die uit de zestiende eeuw.

Haar voornaamste opdracht zal dan zijn er voor te waken dat ons Bijbelse erfgoed teloorgaat, en vooral ook om er voor te zorgen dat het als grondslag van onze beschaving effectief wordt benut. In de kerkelijke leer en het christelijke onderwijs zal het niet meer primair moeten gaan om religieuze educatie in strikte zin, geloofsvorming en -opvoeding, maar de aandacht zal speciaal gericht moeten zijn op de opvoeding tot verantwoordelijk en fatsoenlijk burgerschap. Jonge lidmaten zouden niet alleen belijdenis van hun geloof moeten afleggen, maar ook dienen te beloven dat zij zich aan de geldende wetten en regels zullen houden. Zo kunnen de kerken en het bijzonder onderwijs, vanuit de eigen geloofsovertuigingen, waarden en normen, en gevoed vanuit de eigen oerbron, een machtige factor zijn om de samenleving leefbaar te houden en onze beschaving in stand te houden.